

Ю. П. Лавров (Київ)

Про ідейні й організаційні засади Союзу визволення України

Виникнення 4 серпня 1914 р. Союзу визволення України відразу викликало величезну хвилю обурення й звинувачень його у зраді з боку як української соціал-демократичної, так і російської поступової й реакційної преси. Протягом 1914 — 1915 рр. у Росії, по суті, не було жодної газети, яка б хоч раз не виступила з розвінчанням «зрадницької» ролі Союзу, що в розпочатій війні виступив на боці ворогів Росії.

Відразу ж після заснування Союзу й проголошення ним своєї політичної платформи в рішучу боротьбу проти нього включилися всі каральні й розвідувальні органи Росії, вбачаючи в його діяльності смертельну загрозу цілісності Російської імперії. Про це переконливо свідчить безліч циркулярів МВС та уряду, а також величезне листування між Департаментом поліції, жандармськими управліннями і охоронними відділеннями українських губерній.

Не бажав навіть чути про СВУ й Тимчасовий уряд, який виник після повалення в Росії монархії і проголосив вільний розвиток усіх націй держави аж до їх відокремлення. Українська Центральна Рада, яка провадила з Тимчасовим урядом надзвичайно важкі переговори про власне державне визнання, ухвалила дві спеціальні постанови про неможливість для себе будь-яких стосунків і зв'язків з Союзом.

У повоєнні роки уряд Радянського Союзу, проголосивши в конституції вільний розвиток кожної з націй СРСР, їх право на самовизначення аж до відокремлення і створення власних держав, насправді не допускав і думки про незалежність котроїсь із них, а щонайменші прояви національної свідомості в республіках кваліфікував як вияв буржуазного націоналізму і жорстоко переслідував. Тому не дивно, що й СВУ в радянській історіографії розглядався виключно як ультранаціоналістична організація, ворожа українському народові, а наукове дослідження історії його виникнення й діяльності вважалося шкідливим і було суворо заборонено.

Лише після розпаду в 1991 р. Союзу РСР і утворення суверенної Української держави та відкриття для широкого ознайомлення секретних архівів стало можливим опрацювання матеріалів, пов'язаних з історією виникнення й діяльності Союзу визволення України — політичної організації, яка вперше голосно проголосила своїм завданням рішучу боротьбу за українську державність і незалежність.

Дана стаття присвячена початковій історії СВУ, а саме розробці представниками української політичної еміграції його ідейних і організаційних засад, тобто питанням, які ще не дістали свого висвітлення в українській історіографії.

Після поразки першої російської революції протягом 1907—1908 рр. українські партії зазнали жорстокого переслідування з боку царських властей. Переважна більшість місцевих організацій УСДРП була розгромлена, а їх провідні діячі опинилися за ґратами тюрем або в Сибіру. Лише незначній частині партійних функціонерів УСДРП вдалося уникнути арештів і емігрувати до Галичини. Залишені без керівництва в умовах політичного терору місцеві партійні організації майже завмерли, припинивши будь-яку революційну діяльність.

Проте вже протягом 1909 — 1910 рр. в УСДРП став помітним певний рух. З ініціативи А. Жука, В. Дорошенка, О. Назаріва, Д. Донцова, В. Садовського, М. Токаревського, С. Веселовського та ін.¹, що представляли Київську робітничу організацію, Організаційний комітет вищих навчальних закладів, партійні групи вузів Петербурга й Москви, групу київських студентів-політехніків, членів ЦК партії, Київський і Полтавський комітети УСДРП, Прилуцьку й Ніжинську організації та Закордонну групу партії²,

влітку 1909 р. була проведена так звана «приватна нарада» партійних працівників, що вирішила розпочати видання газети «Праця» (ред. А. Жук, В. Дорошенко, Д. Донцов). Вона мала сприяти відбудові й реформуванню партії, об'єднавши навколо себе колишні організації й окремих партійних діячів, незалежно від їх сучасних політичних позицій.

Проти учасників згаданої наради й політичного спрямування газети «Праця» рішуче виступили Л. Юркевич, М. Порш, Д. Піщанський і Б. Юрій-Пековець, звинувативши їх у ліквідаторстві й опортунізмі. Об'єднавши навколо себе кілька партійних організацій і вважаючи себе ортодоксальними марксистами, члени цієї групи в 1910 р. коштом Л. Юркевича випустили у Львові три номери газети «Робітник», а з листопада 1910 р. там же розпочали видання журналу «Наш Голос».

Однак дуже скоро з'ясувалося, що в «ортодоксів» з відновленням партії нічого не виходить. «Ортодокси», — писав з цього приводу А. Жук із Львова в Петербург до активного функціонера УСДРП М. Стасюка, — не лише не викликали організації до життя, не обновили партії, але вбили й ті зв'язки, які існували, коли за цю справу взялися було «опортуністи», що організували проведення відомої львівської наради 1909 р.»³ Місцеві організації УСДРП, як і раніше, залишалися роз'єднаними, не мали зв'язків з ЦК й майже не виявляли ознак політичного життя.

За свідченням А. Жука, так звані «опортуністи» участі в «Нашому Голосі» не брали, щоб випадково своїми виступами в пресі не інспірувати нового спалаху внутріпартійної фракційної боротьби. Проте вони, як і раніше, були цілком переконані в тому, що відновити більш-менш широкий революційний рух в Україні можливо лише після реформування УСДРП, переведення її на ґрунт загальноукраїнської національної політики. Вона мала бути відкритою для всіх елементів, які в тій чи іншій формі приймали соціалізм, а на чільне місце ставили боротьбу за національне визволення.⁴

Представники цього «опортуністичного» напрямку в УСДРП А. Жук і В. Степанківський разом з Л. Юркевичем, який також пристрасно бажав піднесення на Україні національного руху і готовий був цьому сприяти навіть матеріально, хоча й рішуче дотримувався класової точки зору, часто збиралися у Львові на початку 1911 р. для обговорення різних політичних питань. Під час цих обговорень у них виникла ідея створення якогось політичного органу, який би став центром організаційного руху на Наддніпрянщині «під прапором державної самостійності України». До цього їх спонукало й загострення міжнародних відносин на Балканах, де поступово назрівало зіткнення політичних інтересів Австро-Угорщини й Росії, в складі яких перебував український народ. Спостерігаючи з Заходу за політичним життям в Україні, вони гостро відчували потребу готуватися до участі в цих подіях, розробляли плани, «які могли вивести українську справу на широкі горизонти і приготувати українську суспільність до якогось чину, до акції»⁵.

В. Степанківський і А. Жук, з одного боку, і Л. Юркевич, — з другого, дотримувалися різних політичних поглядів стосовно планованої самостійницької організації, проте всі троє сходилися на тому, що в ту задушливу атмосферу, яка панувала в Україні, «треба внести, — як згодом писав А. Жук, — трохи життя, треба поставити на перший план національно-політичну сторону української справи, та коли не може се робитися під фірмою партії, до чого склонявся я і Степанківський, а проти чого рішуче поставав Юркевич, то треба причинитися, щоб постала якась нова загальноукраїнська політична організація, а першим кроком до цього має бути видання органу»⁶.

На той час Л. Юркевич, перебуваючи у Львові, цілком віддавався редагуванню «Нашого Голосу» й партійним справам, А. Жук співробітничав у кількох львівських видавництвах. Степанківський бував у Львові наїздами, а проживав у Лондоні, де розгорнув досить значну інформаційну роботу серед англійців, регулярно отримуючи від А. Жука зі Львова різні матеріали про Україну. Вже на той час він був у близьких стосунках з редактором віденської «Ukrainische Rundschau» доктором В. Кушніром і мав

контакти з багатьма німецькими урядовими установами й політичними діячами, намагаючись зацікавити їх українською справою⁷.

Після приїзду В. Степанківського до Львова на початку 1911 р. з метою заручитися матеріальною допомогою для продовження пропаганди українських ідей у Великобританії вказана трійця вирішила більш ґрунтовно обговорити перспективи майбутнього самостійницького видання, а для цього провести наради з залученням найближчих однодумців. За загальною згодою В. Степанківський запросив на ці наради В. Кушніра, а Л. Юркевич — свого давнього товариша по 1-й київській гімназії і вже на той час добре відомого прихильника самостійницьких поглядів В. Липинського, який у цей час друкував у Кракові свою працю «Z dziejów Ukrainy» й радо погодився взяти участь в колективному обміні думками. Наради відбулися за участю А. Жука, Л. Юркевича, В. Степанківського, В. Кушніра й В. Липинського у Львові 4, 5 і 6 березня 1911 р. Ніяких записів на них офіційно не велось, але А. Жук для власного вжитку деякі нотатки все ж таки зробив і згодом виклав їх у своїй статті у віденському місячнику «Визволення». Ними й скористаємось, бо інших джерел інформації про цей надзвичайно важливий початковий етап розвитку самостійницької політичної думки серед української революційної еміграції немає.

Вже на початку згаданих нарад, як видно з нотаток А. Жука, між їх учасниками більш-менш чітко вирізилося кілька політичних концепцій стосовно засобів здобуття Україною своєї незалежності. Першу з них — суто самостійницьку без використання чужої допомоги — обстоював В. Липинський. Другу — сепаратистську, з цілком виразною відвертою орієнтацією на Австро-Угорщину, — захищали В. Степанківський й В. Кушнір. А. Жук дотримувався середньої позиції між двома згаданими концепціями, а Л. Юркевича це питання цікавило лише з «класового боку».

Виходячи з того, що культурний розвиток України в складі Росії неможливий через відсутність в ній передумов конституційних форм життя, які могли б його забезпечувати, що вона не може перетворитися на державу вільних національностей, а завжди буде лише централістичною державою великоросів, В. Липинський не бачив у цій імперії шляхів розв'язання української справи. Хоча український рух в Росії виявляється лише в культурницьких формах, проте й він систематично переслідується російським урядом, який добре усвідомлює, що за своєю суттю, своїм змістом та перспективами цей рух є політичним. Всією культурницькою діяльністю, за переконанням В. Липинського, українці нічого не зможуть домогтися доти, доки не висунуть державних цілей української справи і не зацікавлять ними широкі верстви громадськості, поставивши в основу своєї національно-політичної програми економічні суперечності між Україною і Росією. Водночас В. Липинський застерігав учасників наради, що «дорогою класової боротьби» чогось істотного в цьому напрямі досягти не пощастить й «культурних, але зденаціоналізованих верств суспільства до справи національної не притягнемо, доки вони в українській державності не побачать власного інтересу». Він закликав об'єднувати під гаслом визволення України весь український народ і готувати його до національного повстання⁸.

Заперечуючи необхідність боротьби за демократизацію й перетворення Росії на союз національних держав, В. Липинський вважав таку боротьбу для українців навіть шкідливою, бо сили свої вони витратять, а нічого не здобуватимуть. При цьому він посилався на російську революцію, яка, на його думку, жила українськими соками, але принесла українцям лише дальшу русифікацію. Тому підтримування українцями демократизації Росії він вважав рівнозначним пропаганді лівого москвофільства в Україні. В. Липинський обстоював лише цілковиту самостійність України, але враховував і можливість приєднання її до Австро-Угорщини як етап до державної незалежності й то остільки, оскільки остання зможе дати поштовх до самостійності всієї України своєю політикою в Галичині. При цьому він звертав увагу інших учасників наради на діяльність Росії в Галичині, де вона інтенсивно провадила роботу серед москвофілів, підштовхуючи їх до антиавстрійських виступів, й на підставі цього робив висновок, що Росія го-

тується до війни. У зв'язку з цим і українським політичним діячам Наддніпрянщини, на його думку, також слід готуватися до майбутньої війни, «але не через пропаганду австрофільства, тільки висуненням справи державної самостійності України». При сім Липинський боявся, щоб війна не настала скоро, бо застала б нас (українців. — Авт.) зовсім не підготовленими, неспосібними відіграти якоїсь чинної самостійної ролі⁹.

На відміну від В. Липинського, А. Жук не так категорично ставився до засобів здобуття Україною своєї незалежності. Він вважав, що форми національного визволення можуть бути різними й практичні політики повинні рахуватися з реальними обставинами. Констатуючи в цілому невисокий рівень національної свідомості українського народу, А. Жук вважав, що підняти його на боротьбу за національне визволення українські політичні діячі зможуть лише тоді, коли завоюють реальні позиції в суспільному житті. Національної інтелігенції в Україні дуже мало, а до запланованої акції з її числа можна буде залучити взагалі лише одиниці, тому в боротьбі за національне визволення українці не можуть розраховувати лише на власні сили, а повинні шукати сторонньої підтримки й вичікувати слушної міжнародної ситуації, яка б дала можливість використати чужу допомогу й нею як слід скористатися.

Взагалі, А. Жук не вірив, що в близькому майбутньому українському народові пощастить здобути власну державність, але водночас вважав за потрібне висунути цю проблему на перший план, щоб спонукати українську суспільну думку працювати в цьому напрямі й зацікавити українською національною справою міжнародну, принаймні європейську, громадськість. Разом з тим він не так безнадійно, як В. Липинський, ставився до демократизації Росії і вважав, що пощастить її «спарламентизувати», але в той же час схилився до орієнтації на Австро-Угорщину, бо в ній українці мали більше прав, ніж у Росії, а після прилучення до неї навіть частини Наддніпрянщини вони, на його думку, матимуть ще більше, можливо, аж до заснування власної держави¹⁰.

Особливу позицію в цих дискусіях на нараді займав Л. Юркевич. З одного боку, він дуже переживав у зв'язку з політичною пригніченістю в Україні й дуже бажав якогось суспільного руху та відродження національного політичного життя, а тому й підтримував ідею створення загальнонаціонального друкованого органу. Але, з другого боку, поділяючи ортодоксальні соціал-демократичні погляди і дотримуючись послідовно класових позицій, він не міг приєднатися до інших учасників наради, бо вони, цілком відкидаючи класові моменти, вважали національне визволення України справою не класів, а всього українського народу. Разом з тим Л. Юркевич вважав, що в революційно-пропагандистській роботі в Україні національні моменти не слід приховувати й замовчувати, але був впевнений, що боротьба за національні форми життя й за українську державність повинна мати класовий характер. Завдання пролетаріату — боротися за запровадження скрізь національних мов і шкіл, за побудову пролетарської держави, й тут йому «не по дорозі з самостійниками». Ті ж, хто прагне створити національну державу, по суті, домагаються утворення буржуазної держави, в якій пролетаріат експлуатуватиме національну буржуазію. Однак він вірив, що проєктовані орган і організація принесуть користь, бо сприятимуть більш широкому освідмленню російських українців, призведуть до партійної диференціації, й тому підтримував українську національну справу.

В. Степанківський і В. Кушнір участі в теоретичних дискусіях не брали й взагалі не дуже ними цікавилися. Вони мали якусь свою мету, але перед іншими учасниками наради її не відкривали й лише спостерігали, що практичне вийде з тих дискусій¹¹.

Тим часом нарада вирішила встановити зв'язок з усіма українськими самостійницькими організаціями — з Українською народною партією, з «Обороною України» та ін. й створити нові самостійницькі групи, які згодом можна було б об'єднати в одному центрі на принципах їх автономності. Вони, на думку учасників наради, повинні були в своїй діяльності

дотримуватися головного принципу, а саме концепції державної самостійності України. Першим кроком на цьому шляху мало бути видання друкованого органу, який би став осередком руху й висвітлював питання національного життя в Україні, керуючись інтересами української нації як цілості й уникав усіх тих питань, які могли б внести розкол у суспільне життя. Називатися він мав «Вільна Україна».

Але через розбіжність думок учасники березневої наради 1911 р. не змогли створити редколегії планованого органу й вирішили, що він вважатиметься приватним підприємством А. Жука, який і відповідатиме за нього, а інші учасники наради будуть лише співробітниками цього органу.

Як програмну нарада схвалила розроблену А. Жуком платформу з 10 пунктів, в якій вказувалося, що культурний і економічний розвиток українського народу в складі централізованої Росії неможливий, бо в ній для цього відсутні щонайменші умови; що забезпечити всебічний розвиток українського народу може лише його національна незалежність, здобута в ході української національної революції. У зв'язку з цим найважливіше завдання політики полягає в пробудженні народу до усвідомлення ним протилежності культурних і економічних інтересів України й Росії, у розвитку масового національно-політичного руху, для чого повинні використовуватися всі існуючі в Україні можливості громадської діяльності, пропаганда активних протестів проти русифікаторської політики царизму, національні маніфестації, економічні бойкоти чужинців — взагалі всілякі виступи національного характеру, які б за сприятливих умов (війна тощо) у своєму розвитку вели до національного повстання.

Співпрацювати в цьому напрямі проєктовані організації й їх друкований орган можуть лише з тими партіями, які домагаються національної незалежності України, а як формі майбутньої державної організації віддають перевагу демократичній республіці. Етапом національної незалежності українського народу, говорилося в платформі, схваленій учасниками наради, «може бути прилучення України або її частини до Австрії, котра тепер є ліпша для нас (українців. — Авт.), як Росія, і злучення з Галичиною та Буковиною та зорганізування в окрему національно-територіальну одиницю»¹².

З прийняттям програми (платформи) майбутнього друкованого органу нової самостійницької організації нарада завершила свою роботу, й В. Липинський виїхав до Кракова, а В. Степанківський повернувся до Великобританії. Вище так докладно говорилося про цю нараду та ідейні концепції кожного з її учасників не випадково. Саме на березневій нараді 1911 р. серед українських емігрантів у Галичині закладалися ідейні підвалини нового самостійницького руху, який поставив собі метою боротьбу за державну незалежність України і перетворення її на демократичну республіку. В наступні роки цей рух увесь час жеврів, іноді спалахуючи з новою силою, набуваючи нових форм і на початку першої світової війни викликав до життя самостійницьку відверто антиросійську організацію — Союз визволення України, яка відіграла помітну роль у боротьбі за українську державність.

У перерві між засіданнями наради за згодою її учасників В. Липинський ходив до митрополита графа А. Шептицького й проф. М. Грушевського, щоб поінформувати їх про ідеї, висловлені учасниками наради, і про схвалені нею рішення. А. Шептицький сприйняв звістку про створення нової самостійницької організації й її друкованого органу з «симпатією» й дуже зацікавлено говорив про цю справу, побажавши, щоб з того «щось добре вийшло». М. Грушевський під час зустрічі з В. Липинським повівся дуже обережно й, по суті, стосовно наданої йому інформації нічого не сказав. Але через пару днів М. Грушевський надіслав В. Липинському листа, в якому з цензурних обставин, не називаючи речі своїми іменами, знову дуже обережно зазначив, що «ситуація, викликана останньою делегацією (візитом до нього В. Липинського. — Авт.) того роду, що показує дуже велику обережність з такою ідеєю (створення самостійницької організації. — Авт.), про

яку Ви мені говорили. І хто зна, чи відповідний час з задуманими Вами виступами»¹³.

Пересторога й обережність М. Грушевського — визначного провідника українського національного руху — справила досить сильне враження на учасників наради, змусивши їх ще раз замислитися над проєктованими акціями й більш чітко надалі визначати їх міжнародне спрямування, перш за все бути обережнішими з орієнтацією самостійницької організації на Австро-Угорщину. Такої точки зору дотримувався В. Липинський. Зокрема, вже після наради з Кракова він писав до А. Жука, що згаданий лист М. Грушевського до нього й звістки з України ще більше зміцнили його переконання: «Зі всяким австрофільством нам треба бути незвичайно обережними. Одним фальшивим кроком можна зіпсувати всю справу. Зрештою, австрофільська програма не диктується наразі ніякою потребою... Коли Австрія сьогодні для нас більш прихильна, ніж Росія, то ми можемо се лише реєструвати, але не витягати з того ніяких консеквенцій доти, доки не прийде якийсь факт великої ваги, напр., війна... В противному разі ми поставимо себе на становище емісарів австрійських, котрими ми не є і ними бути не можемо... Нашою ж реальною політикою мусить бути зміцнення нашої національної сили пропагандою революційної ідеї Вільної України, її повного національного визволення... Отже, по-моєму, в боротьбі за визволення України звертаймо лише пильну увагу на відношення до нас сусідніх держав, не витягаючи поки що з того ніяких політичних консеквенцій»¹⁴. Що ж до перестороги М. Грушевського, то В. Липинський, ще раз все добре обміркувавши, радив з нею рахуватися, але колективно вироблених планів не змінювати.

Активно розгорнувши з допомогою І. Крип'якевича й В. Темницького підготовчу роботу до видання «Вільної України», А. Жук досить швидко скомплектував перший номер журналу. До нього мали увійти великий матеріал В. Липинського про минулу й сучасну денационалізуючу роль Росії в Україні, стаття І. Крип'якевича «Богдан Хмельницький і Москва», в якій вказувалося на хибність поглядів Т. Г. Шевченка щодо діяльності Великого Гетьмана, стаття В. Темницького «Чого ми від Австрії жадаємо?», в котрій переконливо доводилося, що українці є найпригніченішою народністю приднаїнської імперії, а також стаття В. Кушніра «Конфлікт Австрії й Росії» про неминучість збройної сутички між двома цими великими державами¹⁵.

Однак до видання органу справа не дійшла, бо в неї рішуче втрутилися В. Степанківський і В. Кушнір, зажадавши зміни його назви з «Вільної України» на «Визволення», передачі всього видавництва в їх руки й зміни його ідейної платформи, бо збиралися вести цей орган у виключно австрофільському дусі. У квітні 1911 р. В. Липинський, обурений поведінкою В. Степанківського й В. Кушніра, писав А. Жукові з Кракова, «що за назвою у нас криється два напрями, два цілком особні світогляди. Коли я стою і стоятиму за «Вільну Україну», то роблю се тому, що ся назва ясно й виразно означає ціль, до котрої я йду, а такою ціллю є Україна, не «російська» й не «австрійська», а Україна Вільна, тобто Україна, котра користується всіма засобами для вільного і всестороннього розвитку». В ході боротьби за вільну Україну, на думку В. Липинського, з тактичних міркувань можна «прихилитися» до однієї з держав, між якими поділена Україна. Назва ж «Визволення» вказує лише на потребу визволення України з-під російського ярма, але не визначає перспективи, не говорить про те, що ж буде з тією визволеною Україною. «І нічого, по-моєму, загортати в бавовну того факту, — писав далі В. Липинський, — що між нами (українськими політичними емігрантами в Галичині. — Авт.) є: 1) австрофіли без застережень, по цілях нашої діяльності... 2) австрофіли тільки по сьогоднішній тактиці і то з великими застереженнями... До сих останніх належу і я (та) заявляю зовсім ясно й непохитно, що можу пристати тільки й виключно до такого діла, в котрому австрофільство буде лише тактикою (застереженнями), а котрою ціллю буде повне й цілковите визволення України по той і по сей бік Збруча». А далі В. Липинський радив А. Жукові прискорити підготовку видання органу, скликати конференцію всіх май-

бутніх його співробітників і прихильників й виробити на ній спільну платформу та докладні організаційні норми майбутньої організації. Але А. Жук відхилив останню пропозицію, вважаючи її передчасною¹⁶.

У цей же час Л. Юркевич, добре роздивившись, відмовився співробітничати як з самостійниками, так і з планованою ними організацією. А разом з цим самостійники втратили й обіцяну раніше Юркевичем матеріальну допомогу, і вже підготовлений номер «Вільної України» так і не вийшов у світ.

На цьому, власне, у той час і закінчився виступ українських емігрантів-самостійників. Але висловлені ними ідеї не зникли, а лише були перенесені на майбутній час і вже в наступному 1912 р. матеріалізувалися у вигляді двох нових організацій, в основу яких були покладені самостійницькі концепції згаданої вище березневої наради 1911 р.

Різке загострення міжнародної ситуації в Європі, спалах у жовтні 1912 р. Балканської війни й сподівання, що в ній як суперниці візьмуть участь Австро-Угорщина та Росія, підштовхнули українських політичних емігрантів до нової самостійницької акції. Для цього потрібно було створити апарат для збирання відомостей про становище українського народу в Росії з метою інформації Західної Європи. На основі його, на думку її ініціатора А. Жука, в недалекому майбутньому повинна була вирости відповідна організація і розвинутиися політична течія самостійницького характеру. Ідейне обґрунтування течії розробив В. Липинський, але про це йтиметься далі¹⁷.

Вже через місяць після початку першої Балканської війни, а саме в листопаді 1912 р., за ініціативою А. Жука був створений у Львові Український інформаційний комітет, який поставив собі за мету «пропаганду справи визволення України в Європі та зацікавлення цією справою офіційних чинників Австро-Угорщини та інших держав»¹⁸.

Серед інших завдань, що мали внутрінаціональний характер (керівництво висвітленням проявів українського життя в усіх країнах, де проживав український народ, і т. ін.), говорилося у звіті Комітету, надісланому його керівництвом 16 серпня 1914 р. австрійському міністерству закордонних справ, «Український Інформаційний Комітет, враховуючи можливість міжнародного воєнного конфлікту, особливу увагу приділяв підготовці суспільної думки Європи в інтересах українського руху й агітації проти гнобителів українського народу — поляків і росіян»¹⁹.

На голову цього комітету А. Жуком був запрошений професор Р. Залозецький, його заступником став секретар народного комітету Української національно-демократичної партії Галичини доктор В. Бачинський, а секретарські функції взявся виконувати А. Жук, який фактично й спрямовував усю діяльність Комітету. Крім згаданих осіб, до складу комітету входили доктор В. Панейко, Я. Вессаловський, В. Пачовський, І. Петрушевич та ін.²⁰ Отже, як бачимо, комітет, який, на думку А. Жука, «мав згодом перетворитися в політичну організацію або покликати до життя окрему політичну організацію, лишаючись сам органом тої організації для літературної пропаганди української справи», складався майже виключно з галичан. І це не випадково, бо А. Жук як його організатор на підставі власного досвіду вважав, що з нечисленною, розпорошеною й ідейно різношерсною наддніпрянською політичною еміграцією «важко було щось спільне склеїти»²¹.

Запросивши до співробітництва цілий ряд українських політичних емігрантів, які вже мали досвід інформаційної діяльності в інтересах українського руху, й використовуючи їх добровільні грошові внески, Комітет поступово почав розгортати свою пропагандистську діяльність в різних країнах Європи.

У кінці року, коли австрійсько-російський конфлікт в буквальному розумінні висів у повітрі, висловили своє ставлення до міжнародної ситуації й українські партії Галичини. 7 грудня 1912 р. їх представники провели у Львові з'їзд, ухваливши спільну декларацію, в якій зазначалося, що «з огляду на добро і будучність українського народу, на випадок оружного

конфлікту між Австро-Угорщиною і Росією, ціла українська суспільність однозгідно і рішучо стане по стороні Австро-Угорщини, проти російської імперії, як найбільшого ворога України»²².

Усім галицьким українським партіям рекомендовано діяти відповідно до ухвалені спільно декларації, підтримуючи зв'язок з відповідними відомствами центрального уряду.

Встановити контакти з австрійським урядом намагався й Український інформаційний комітет. Його голова Р. Залозецький навесні 1913 р. прибув до Відня, щоб інформувати австрійський уряд про свою діяльність і з'ясувати, що він думає про російську Україну й чи «бере її в рахунок в політичних калькуляціях на випадок війни з Росією»²³. Проте зібрана Р. Залозецьким інформація нічого втішного керівництву комітету не дала й свідчила про те, що австрійський уряд головну ставку робив на поляків, а українською справою в Росії майже зовсім не цікавився. Крім того, в австрійському міністерстві закордонних справ йому показали гектографовану відозву («Універсал до народу українського усієї соборної України») керуваної М. Міхновським Української народної партії щодо війни на Балканах, яка висловлювала дуже вороже ставлення як до Австрії, так і до Німеччини, водночас захищаючи слов'янські народи півострова — сербів, чорногорців і болгар²⁴.

Засудивши політику австрійського уряду щодо українців Галичини й Буковини, який вже багато років обіцяв їм національну автономію, але нічого не дає, водночас роблячи ставку лише на поляків, ганебну політику російського уряду по відношенню до українців Наддніпрянщини, а також експансіонізм Німеччини, яка намагається розширити зону свого впливу від Балтійського до Чорного моря, відозва застерігала, що перемога Австрії у можливій війні з Росією може призвести до захоплення нею Поділля й Волині та відновлення Речі Посполитої — давнього ворога українського народу. «Стоючи на ґрунті єдності і мобілізації українських земель, — зазначалося далі у відозві, — ми встаємо за приєднання Галичини, Угорської України і Буковини до України російської. Таким чином розв'яється раз на завжди питання: українсько-австрійське, українсько-угорське, українсько-польське; лишається єдине питання: українсько-російське, яке розв'язано буде легко. Український нарід мусить перейти цей етап до здобуття незалежності»²⁵.

Публікація згаданої відозви викликала значне збентеження серед українських емігрантів-самостійників у Галичині. Вона, з одного боку, свідчила про те, що діячі Українського інформаційного комітету виявилися не обізнаними з політичними намірами керівництва Української народної партії, яку вони увесь час вважали головною самостійницькою організацією на Наддніпрянщині, а, з другого, — що Австро-Угорщина на випадок війни з Росією не могла розраховувати на підтримку й симпатію з боку російських українців. У зв'язку з цим, з точки зору австрійського міністерства закордонних справ, й українці по обидва боки австрійського кордону не повинні були очікувати від австрійського уряду якогось особливого до себе ставлення, але водночас воно схвально зустріло заснування у Львові організації, яка боротиметься за самостійність російської України, хоча й не бажало підтримувати з нею якихось сталих, тим більше офіційних стосунків²⁶.

Незважаючи на прохолодне ставлення з боку австрійського уряду, Український інформаційний комітет поступово розгортав свою роботу. Залучивши до своєї діяльності всіх українських емігрантів, здатних до інформаційної роботи, й заснувавши свої осередки в ряді європейських столиць, зокрема в Празі (І. Бочковський), Парижі (Я. Федорук), Софії (Л. Шишманова-Драгоманова) і в Лондоні, де зусиллями В. Степанківського був створений Український Комітет, який складався виключно з англійців і очолювався колишнім фінансовим аташе С. Ю. Вітте в Європі Дж. Рафаловичем. Протягом 1912 — 1914 рр. львівський Комітет розгорнув значну публікаторську роботу, видаючи на приватні пожертвування брошури й численні статті про Україну, історію її народу й його визвольні змагання.

Український інформаційний комітет, виникнувши в складних умовах різкого загострення європейської міжнародної ситуації як самостійницька представницька українська організація за досить короткий час свого існування при незначній матеріальній підтримці приватних осіб і українських організацій все ж таки зумів шляхом друкованої й усної пропаганди чимало зробити для освідомлення світової, в першу чергу європейської громадськості про становище українського народу в Австро-Угорщині й Росії, про його споконвічні національні прагнення. Крім того, комітет, по суті, став тим осередком, в надрах якого поступово вироблялися ідейні й організаційні основи тієї самостійницької організації українців Наддніпрянщини, яка виникла в Австрії після початку першої світової війни.

Ще в жовтні-листопаді 1912 р., поступово формуючи склад майбутнього комітету, А. Жук звернувся листовно до В. Липинського, який у цей час перебував у Кракові з запрошенням до співпраці. Але останній, завершивши друкування своєї книги й збираючися повернутись у свій маєток на Поділля, відмовився від участі в роботі комітету. Водночас, підтримавши саму ідею його заснування, В. Липинський у першій половині грудня 1912 р. надіслав А. Жукові великий меморандум про можливі тогочасні завдання українського національного руху, що мав назву «Про наше становище супроти напруженої політичної ситуації в Європі»²⁷.

Грунтуючись на принципі, що українська нація має природне право на вільне й незалежне національне та політичне життя на власній території, а також на тому, що далі існування української нації, позбавленої «сильної майнової верстви», тісно пов'язане з розвитком політичної демократизації й проведенням соціальних реформ, економічно необхідних народним масам, В. Липинський прийшов до висновку, що централістична ліберальна чи чорносотенно-націоналістична Росія є головним і непримирним ворогом українського народу, а консервативно-клерикальна католицька Австрія не є її союзником.

Грунтуючись на цих своїх концептуальних засадах, В. Липинський розглядав такі гіпотетичні можливості для України в разі виникнення російсько-австрійського збройного конфлікту: 1) якщо на території України залишиться все як і було й війна закінчиться розширенням Австрії в напрямі Адріанополя, то тоді Україна заплатить за цей конфлікт кров'ю українських солдатів з російської та австрійської армій і в результаті виявиться ще більше ослабленою; 2) якщо ж Росія у війні з Австрією захопить Східну Галичину й Буковину, то це для українського національного руху буде катастрофою; 3) а якщо Австрія окупує частину Правобережної України, то захоплена територія опиниться в такому ж становищі, у якому в сучасний момент знаходиться Східна Галичина, тобто стане об'єктом польської експансії.

Виходячи з цих можливих альтернатив, В. Липинський пропонував українським національним партіям і організаціям дотримуватися такої політичної орієнтації: «В майбутній австро-російській війні не ставати свідомо, виразно й голосно ні на стороні Австрії, ні, тим більше, на стороні Росії. І на терені, зайнятим воюючими арміями, поводитись зовсім пасивно, але й зовсім лояльно супроти воюючих меж собою держав»²⁸.

Вся інша територія України поза тереном можливого конфлікту (Волинь, Поділля та частина Київщини), на думку В. Липинського, залишиться вільною для діяльності «тих українців, що свої політичні плани не зв'язують із інтересами воюючих між собою, а нам (українцям. — Авт.) ворожих держав». Тому, висловлював переконання В. Липинський, найголовнішим завданням усіх свідомих українців цього регіону України має бути: «В разі вибуху австро-російської війни підняти на цій не зайнятій воюючими арміями українській території масовий рух за повне визволення України з-під чужих держав».

Політичним гаслом цього руху, за переконанням В. Липинського, має стати незалежна Українська держава під протекторатом Австрії або Росії, яка зобов'язується дотримуватися повного нейтралітету щодо цих двох де-

ржав. Форма її правління — конституційна монархія, яка залежатиме «від української конституанти й становища Європи. Економічна програма — мінімальна робітнича (8-годинний робочий день, державне страхування тощо); вся земля в Україні повинна належати виключно українській нації, для чого має бути проведена конфіскація всіх казенних, удільних, монастирських земельних володінь, а також земель ворогів українського народу і створений національний земельний фонд, до якого включаються й усі землі, викуплені від неукраїнців та «понад 500 десятин української посілості». Вся земля в Україні передається у спадкове й приватне володіння українцям по трудовій нормі — 500 десятин. Такими ж земельними площами на тих же умовах наділяються і всі, хто із зброєю в руках братиме участь у боротьбі за визволення України. На підставі цих принципів повинні бути розроблені спеціальні закони, які б обмежували приватну власність на землю 500 десятинами й забороняли володіти землею неукраїнцям.

Релігійним гаслом для цього руху має бути повна свобода українських віросповідань з наданням православної церкві головного й пануючого місця серед інших релігій в Україні²⁹.

Виходячи з вказаних міркувань, В. Липинський бачив для незалежної Української держави у майбутньому досить сприятливі політичні перспективи. Зокрема, він вважав, що для Європи, насамперед для Великобританії й Франції, які не бажають зміцнення Австро-Угорщини за рахунок Росії, незалежність України буде дуже бажаною. Для Німеччини й Швеції, яким вигідне ослаблення Росії, нейтральна Українська держава «дасть найкращий вихід при ліквідації австро-російської війни».

На боці незалежної України в разі перемоги над Туреччиною буде Балканський Союз — Сербія тому, що вона не бажає зміцнення Австрії, а Болгарія — у зв'язку з константинопольським питанням, при вирішенні якого Україна не висуватиме таких державних амбіцій, як Росія. Не буде перешкоджати встановленню української незалежності й Румунія, яка у зв'язку з цим може отримати Бессарабію й частину Буковини. Крім того, соціальні й національні гасла українського визвольного руху і повстання, безумовно, викличуть досить сильні соціальні та національні рухи в сусідніх Австрії й Росії, сприяючи ослабленню небезпечних для України сусідок.

Навіть при неповній перемозі українців у боротьбі за незалежність з ними, за переконанням В. Липинського, все ж більше рахуватимуться ті держави, в межах яких вони опиняться, а при цілковитій поразці повстання залишиться «в українських масах і в Європі ясна й виразна українська політична ідея, не засмічена ні русофільським, ні австрофільським намулом. Ідея ця може при першій нагоді знову ожити»³⁰.

Для практичного здійснення ідеї національного повстання й розгортання рішучої боротьби за державну незалежність України В. Липинський пропонував заснувати союз українських державників — Союз визволення України, для чого негайно розгорнути пропагандистську роботу по згаданій програмі й у випадку вибуху австро-російської війни блокуватися з тими українськими партіями, які на підставі спільної мінімальної соціальної платформи погодяться піднести масовий рух за політичну незалежність України. Якщо ж підняти повстання на Україні не пощастить, то з вибухом австро-російської війни українці й їх політичні організації по обидва боки кордону повинні триматися «зовсім пасивно», продовжуючи провадити свою політичну й культурну організаційну роботу³¹.

Ознайомившись з меморандумом В. Липинського, А. Жук прийшов до висновку, що українська визвольна справа в ньому має «чисто доктринерське трактування, позбавлене найменшого політичного реалізму», і тому він не може стати політичною платформою для будь-якої організації, котра б збиралася в час війни провадити якусь українську політику і робити щось корисне для української визвольної справи. Разом з тим А. Жук визнав саму ідею планованої В. Липинським політичної української організації — Союзу визволення України — дуже вдалою і корисною для української виз-

вольної справи і взявся за розробку такої її реальної політичної платформи, яка могла б об'єднати визвольні зусилля українського громадянства по обох берегах Збруча.

Дотримуючись у цей час (кінець 1912 — початок 1913 р.) вже цілком відвертої австрофільської орієнтації, А. Жук вважав, що платформа майбутньої самостійницької української організації, яка виникне у випадку австро-російської війни, повинна бути прийнятною для Австрії, яку він тепер розглядав як природного союзника українського визвольного руху в боротьбі проти Росії. Розроблена незабаром А. Жуком платформа дістала назву «Основи, на яких покликуються до життя політична організація під наголоском «Український Комітет» і з початком першої світової війни була покладена в основу складеної ним же платформи СВУ»³².

Відповідно до розроблених А. Жуком «Основ» комітет повинен був являти собою тимчасову загальнонаціональну безпартійну організацію для російської України, яка створюється у зв'язку з напруженою міжнародною ситуацією й можливістю австро-російської війни. Головні його завдання (п. 3) — публічно репрезентувати перед «відповідними (зарубіжними. — Авт.) політичними чинниками» національно-політичні інтереси українського народу, намагатися використати міжнародні відносини та ситуацію, що може утворитися внаслідок російсько-австрійської війни, і за допомогою відповідних заходів і засобів домогтися найбільше користі для справи національно-політичного визволення України. У разі вибуху російсько-австрійської війни «чинно» допомагати Австрії та її союзникам проти Росії.

Платформа (п. 4), яка об'єднуватиме членів комітету, служитиме основою його діяльності й переговорів з урядовими установами Австро-Угорщини в разі її перемоги у війні і повинна включати самостійність України або найширшу автономію окупованих українських земель в Росії та приєднання до них частин Галичини, Буковини і Угорщини, які разом називатимуться Українським Королівством. Передбачається «зверхництво» династії Габсбургів; представницький устрій з широкими громадянськими свободами; «первинство» української мови в органах його законодавства, адміністрації, самоврядування, в суді, школі та церкві; запровадження земельних реформ з викупом земель великих власників на користь Королівства і передачею їх та земель, що в Австрії й Росії належать державі та короні, в користування хліборобського населення.

Для досягнення зазначених у платформі завдань (п. 5) комітет повинен провадити переговори і співпрацювати з воєнними органами Австрії й інших держав, з українськими та іншими політичними партіями, організаціями та приватними особами і укладати з ними умови, вказані в пп. 3 і 4 цих «Основ»; намагатися впливати на перераховані в п. 5 чинники в напрямі здійснення зазначених комітетом цілей (п. 3) та платформи (п. 4), засновувати різні організації, корисні для досягнення поставленої комітетом мети; намагатися «прихилити» українське населення до Австрії, а на випадок війни організувати заворушення «в запіллі» російської армії та всіляко перешкоджати пересуванню російських військ. Натомість «в запіллі» австрійської й союзних з нею армій полегшувати рух військ на українські території, всіляко допомагати їх операціям, організації порядку та тимчасової адміністрації в окупованих українських землях.

Український комітет (п. 6) тісно співпрацюватиме з тією організацією австрійських українців, яка поставить перед собою аналогічні завдання (п. 3 «Основ») й схвалить аналогічну платформу (п. 4 «Основ»). Внутрішня організація Комітету (п. 7) та методи й засоби його діяльності схвалюються окремим «правильником»³³.

Поінформувавши про ідейні засади й завдання нової організації В. Бачинського й В. Панейка, а через них й інших керівників галицьких українських партій, керівництво Українського інформаційного комітету в особі А. Жука вирішило ознайомити з «Основами» й провідних представників українського національного руху Наддніпрянщини. Для цього на початку січня 1913 р. з повноваженнями комітету виїхали в російську Україну

М. Струтинський, який мав зустрітися з студентською молоддю і з'ясувати її ставлення до ідейних засад і завдань проєктованої організації, і В. Панейко, що повинен був відвідати Київ, Лубни й Харків та провести там таємні наради з М. Міхновським, В. Шеметом й іншими відомими українськими діячами. Однак, прибувши в Україну, вони не змогли виконати поставлене перед ними завдання і ні з чим у кінці січня повернулися до Львова. Лише влітку 1913 р. А. Жукові вдалося зустрітися з М. Міхновським і Ол. Степаненком, які були у Львові проїздом з якогось західноєвропейського курорту, і обговорити з ними намічену політичну акцію. Але цілком підтримавши ідею створення Українського комітету і його платформу, як М. Міхновський з Ол. Степаненком, так і В. Липинський, котрий на початку 1913 р. переїхав на Наддніпрянщину, після вибуху першої світової війни не вживали ніяких заходів до ідейного й організаційного об'єднання російських українців, що поділяли самостійницькі концепції і згодні були створити організацію, аналогічну львівській³⁴.

Отже, як бачимо, всередині Українського інформаційного комітету, покликаного виконувати суто гуманітарне завдання — знайомити світову, насамперед європейську, громадськість з життям українського народу і його боротьбою за національне визволення, у кінці 1912 — на початку 1913 р. почала зароджуватись, ідейно та організаційно обґрунтовуватись нова, розрахована на підтримку з боку австро-угорського уряду, українська самостійницька політична організація. Вона вперше за всю історію українського визвольного руху цілком конкретно й відверто поставила собі за мету в разі вибуху війни між Австрією і Росією й поразки останньої проведення в життя рішучих заходів до заснування при підтримці іноземних держав української самостійної держави під зверхністю династії Габсбургів, організацію всілякої підтримки збройних сил Австрії та її союзників у боротьбі проти Росії, включаючи й підривною роботу в тилу російських військ.

¹ Дорошенко В. РУП і УСДРП // Календар «Вперед». — Львів, 1920. — С. 233.

² ЦДІА України, ф. 1439, оп. 1, спр. 371, арк. 33.

³ Там же, ф. 1335, оп. 1, спр. 1347, арк. 172.

⁴ Жуков Андрій. До історії української політичної думки перед світовою війною // Визволення. — Відень-Прага, 1923. — № 2. — С. 33.

⁵ Там же. — С. 33.

⁶ Там же. — С. 32—33.

⁷ Там же.

⁸ Там же. — С. 35.

⁹ Там же. — С. 35—36.

¹⁰ Там же. — С. 36.

¹¹ Там же.

¹² Там же. — С. 37.

¹³ Визволення. — Відень-Прага, 1923. — № 2. — С. 38.

¹⁴ Там же. — С. 39.

¹⁵ Там же. — С. 42—43.

¹⁶ Там же. — С. 42.

¹⁷ Там же. — С. 43.

¹⁸ ЦДАВО України, ф. 3807, оп. 1, спр. 10, арк. 197.

¹⁹ Там же, ф. 4405, оп. 1, спр. 12, арк. 1.

²⁰ Там же, ф. 3807, оп. 1, спр. 10, арк. 197.

²¹ Там же.

²² Левицький Кость. Історія політичної думки галицьких українців 1848 — 1914. — Львів, 1927. — Ч. 2. — С. 719 — 720.

²³ ЦДАВО України, ф. 3807, оп. 1, спр. 10, арк. 193.

²⁴ Там же.

²⁵ ЦДІА України, ф. 705, оп. 2 с, спр. 122, арк. 4 — 4 зв.

²⁶ ЦДАВО України, ф. 3807, оп. 1, спр. 10, арк. 194.

²⁷ Там же, арк. 195.

²⁸ Там же, арк. 196.

²⁹ Там же, арк. 197.

³⁰ Там же, арк. 198.

³¹ Там же, арк. 199.

³² Там же, арк. 200.

³³ Там же, арк. 201—203.

³⁴ Там же, арк. 203—205.